

MATERIÁL Y

POSTOJ LUTHERA K ISLAMU V JEHO ARMÁDNEJ KÁZNI PROTI TURKOVI (1529/30)

MAROŠ N I C Á K

NICÁK, Maroš. Luther's attitude to the Islam and his Army Sermon against the Turk (1529/30). *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 4, pp. 725-742. Bratislava.

The historical and theological analysis of Luther's Army Sermon against the Turk (1529/30), published after the Siege of Vienna – led by the Ottoman sultan Suleiman the Magnificent (d.1566) –, is dedicated to clarifying the ambivalent image of 'Islam' in the context of the medieval apocalyptic imagination and confessional exclusivism. This article formally clarifies the character of the language of the sermon and its terminology, which was shaped by religious and social stereotypes. The structure of the sermon is divided into two parts, where the first part deals with the teaching and the second part is an admonition of the addressees. Luther uses the biblical prophecies (Dan, Ezek, Rev), examples of figures from both the Old (Uriah the Hittite) and the New Testament, as well as saints of folk piety (Saint Maurice, d.287) in order to create relevant arguments concerning the defensive war against the Ottoman Empire, which the article compares to Erasmus' position in 1529.

Key words: Luther. Ottoman Empire. Siege of Vienna. Islam. Apocalypse.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.4.7>

Historický kontext kázne

Turecká hrozba v 16. storočí zapríčinená intenzívnym vojenským postupom Süleymana I. (1494/96 – 1566), jedného z najvýznamnejších osmanských sultánov, ktorého výrazná väčšina z jeho celkovo trinástich ťažení – prebiehali desať rokov a tri mesiace – bola orientovaná na európskych panovníkov reprezentujúcich kresťanský svet, dosiahla svoj vrchol obliehaním Viedne v roku 1529.¹

1 K Süleymanovi I. a Osmanskej ríši: SCHNABEL-SCHÜLE, Helga. Kirchliche, politische und intellektuelle Voraussetzungen des reformatorischen Prozesses. In SCHNABEL-SCHÜLE,

Interpretácia prvého tureckého obliehania Viedne, ktoré viedol veľkovezír Pargali Ibrahim paša (1493 – 1536), v zmysle neúspešnej snahy o získanie si centra habsburskej monarchie nie je v rámci vedeckého diskurzu celkom jednoznačná, pretože okrem stiahnutia vojska a prerušenia obliehania kvôli nepriazni počasia a problémom so zásobovaním sa nedá vylúčiť ani alternatíva demonštrácie sily a mocensko-politické potvrdenie podmanenia si Uhorska.² Z hľadiska časovej osi uhorských dejín dochádza k obliehaniu Viedne zhruba 92 rokov od administratívno-ekonomického rozkvetu neďaleko ležiaceho slobodného kráľovského mesta Pressburg (1405), ktorý sa spája s vládou Žigmunda Luxemburského (1387 – 1437).³

Zdesenie vyvolávajúci útok démonizovaného nepriateľa na Viedeň, prirodzene, už nepredstavoval vzdialený vojenský stret kresťanskej mocnosti s moslimským protivníkom vo Svätej zemi, ale ohrozenie centra katolíckeho rodu Habsburgovcov a jedného z najväčších miest Svätej ríše rímskej. Tým sa zrealnili a prehĺbili už značne rozšírené apokalyptické obavy, ktoré kvôli dynamickému vývoju dejín naskrz prenikli mentalitou obyvateľstva.⁴ Prelomením viedenskej

Helga (ed.). *Reformation: Historisch-kulturwissenschaftliches Handbuch*. Stuttgart: J. B. Metzler, 2017, s. 6. ISBN 9783476025937; SHAW, Jeffrey et al (ed.). *War and Religion: An Encyclopedia of Faith and Conflict*. Zv. 3. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2017, s. 769. ISBN 9781440847639.

- 2 K prvému obliehaniu Viedne Turkami po bitke pri Moháči: KIA, Mehrdad. Mohács, Battle of (1526). In *The Ottoman Empire: A Historical Encyclopedia I*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2017, s. 42-43. ISBN 9781610693882. K snahe poraziť Viedeň ako Konštantínopol: MAJOROS, Ferenc et al. *Das Osmanische Reich: 1300–1922. Geschichte einer Großmacht*. Wien: Verlag Styria, 1994, s. 228n. ISBN 9783791713694. K obliehaniu ako prejavenej hrozbe Habsburgovcom: MATUZ, Josef. *Das Osmanische Reich: Grundlinien seiner Geschichte*. 4. vyd. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006, s. 119. ISBN 9783534200207. K nepriazni počasia počas obliehania Viedne: KRAUSE, Heike. Wien wird Festungsstadt – Der Ausbau nach der Belagerung von 1529 bis in die Mitte der 1560er Jahre. In OPLL, Ferdinand (ed.). *Wien als Festungsstadt im 16. Jahrhundert: Zum kartographischen Werk der Mailänder Familie Angiolini*. Wien: Böhlau Verlag, 2017, s. 147-148. ISBN 9783205202103. K prerušeniu obliehania: KOHLER, Alfred. *Das Reich im Kampf um die Hegemonie in Europa (1521–1648)*. München: Oldenbourg Verlag, 1990, s. 13. ISBN 9783486554618. K poetickému stvárneniu obliehania Viedne: WIEGAND, Hermann. Neulateinische Türkenkriegsepik im Reformationsjahrhundert. In GUTHMÜLLER, Bodo et al. (ed.). *Europa und die Türken in der Renaissance*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2000, s. 180. ISBN 9783484365544.
- 3 K rozkvetu por. MAJOROSSY, Judit et al. *Das Preßburger Protocollum Testamentorum 1410 (1427)–1529*. Zv. 1. Wien: Böhlau, 2010, s. 27. ISBN 9783205785491.
- 4 K apokalyptickej konjunktúre, por. KAUFMANN, Thomas. *Konfession und Kultur: Lutherscher Protestantismus in der zweiten Hälfte des Reformationsjahrhunderts*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, s. 34-35. ISBN 9783161490170. K apokalyptickým predstavám v 16. stor.: LÖHDEFINK, Jan. *Zeiten des Teufels: Teufelsvorstellungen und Geschichtszeit in frühreformatorischen Flugschriften (1520–1526)*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2016, s. 365-366. ISBN 9783161544491. K Dürerovým (1471–1528) apokalyptickým obrazom: KRÜGER, Peter.

obrany by sa Turkom otvorila brána do celej Svätej ríše rímskej. Turecká hrozba živená náboženskými a etnickými stereotypmi neskorého stredoveku a raného novoveku sa rozšírila po páde mocensko-politicky už nevládneho Konštantínopolu v roku 1453, ktorý skôr predstavoval zásadný psychologický zlom ako nenahraditeľnú stratu kľúčového spojencu v boji proti Osmanskej ríši.⁵ V 16. storočí sa modifikoval križiacky obraz o saracénoch, ktorý nadobudol jasnejšie apokalyptické črty a projektoval sa na Osmanov, z čoho vyplýva, že islam ako náboženstvo bol definovaný prostredníctvom krutosti svetských nepriateľov kresťanskej Európy.⁶ Turecká hrozba odzrkadľujúca sa v literatúre neskorého stredoveku a raného novoveku pretrvávala do porážky osmanského námorníctva v bitke pri Lepante v roku 1571, teda ešte 25 rokov po smrti reformátora Martina Luthera (†1546), ktorý môže byť medzi inými reformačnými autormi pre svoje množstvo spisov proti viere Turkov považovaný podľa Kaufmanna za najproduktívnejšieho pisateľa.⁷

Dürers „Apokalypse“: Zur poetischen Struktur einer Bilderzählung der Renaissance. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1996, s. 68. ISBN 9783447037686. K eschatologickému mysleniu: URBÁNEK, Vladimír. *Eschatologie, vědění a politika.* České Budějovice: Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2008. ISBN 9788073940768.

- 5 K prvému obliehaniu Viedne, ktoré malo traumatizujúci vplyv na európsku spoločnosť, a k vzťahu k rozvoju literatúry týkajúcej sa Turkov: ACKERMANN, Christiane – NÖCKER, Rebekka. Wann gantz geférlích ist die zeit: Zur Darstellung der Türken im Werk des Hans Sachs. In ACKERMANN, Christiane et al. (ed.). *„Texte zum Sprechen bringen“*, *Philologie und Interpretation.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2009, s. 439. ISBN 9783484108981.
- 6 K expanzii Osmanskej ríše v roku 1521 (Belehrad ako pohraničná pevnosť Uhorska): KOPČAN, Vojtech – KRAJČOVIČOVÁ, Klára. *Slovensko v tieni polmesiaca.* Bratislava; Martin: Osveta, 1983, s. 12. K obrazu saracénov: EHMANN, Johannes. *Luther, Türken und Islam: Eine Untersuchung zum Türken- und Islambild Martin Luthers (1515–1546).* Heidelberg: Güntersloher Verlagshaus, 2008, s. 167. ISBN 9783579053714.
- 7 K prvému Lutherovmu spisu reagujúcemu na osmanské vojenské ťaženia *O vojne proti Turkom (Vom Kriege wider die Türken)*, ktorý bol sformulovaný v roku 1528 a publikovaný až koncom apríla roku 1529, teda štyri mesiace pred tureckým obliehaním Viedne: WA 30 II: 107-148. K latinskému predslovu diela *Libellus de ritu et moribus Turcorum* (1530) od Georgiusa de Hungaria (*Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum*; 1480/81): WA 30 II: 205-208. K Lutherovmu predslovu zbierky kázni *Homiliae vigintiduae sub incursionem Turcarum in Germaniam ad populum dictae* od Jána Brenza z roku 1532: WA 30 III: 536-537. K Lutherovmu komentáru a doslovu k spisu *Bulla papae Pauli tertii de indulgentiis contra Turcam*: WA 50: 113-116. K Lutherovmu poslednému dielu *Napomenutie k modlitbe proti Turkovi (Vermahnung zum Gebet wider den Türken)*, ktoré bolo napísané uprostred konfesionálnej nestability až v roku 1541: WA 51, 585-625. K Lutherovej produktivite vzhľadom na jeho spisy proti Židom a Turkom: KAUFMANN, Thomas. *Luthers Sicht auf Judentum und Islam.* In SCHILLING, Heinz et al. (ed.). *Der Reformator Martin Luther 2017: Eine wissenschaftliche und gedenkpolitische Bestandsaufnahme.* Berlin: Walter de Gruyter, 2014, s. 53-54. ISBN 9783110374476. K Lutherovým protižidovským spisom: KAUFMANN,

Armádna kázeň proti Turkovi (1529/30)

V poradí druhý Lutherov spis namierený proti Turkom nesie názov *Armádna kázeň proti Turkovi* (*Eine Heerpredigt wider den Türken*;⁸ WA 30 II: 160-197). Zverejnený bol krátko po obliehaní Viedne koncom roku 1529 a následne ešte v januári roku 1530.⁹ Začiatkom roku 1530 zároveň vyšiel reformátorov predslov k etnologicky formulovanej *Knižke o náboženstve a zvykoch Turkov* (*Libellus de ritu et moribus Turcorum*), ktorá je dotlačou predreformačného diela nesúceho názov *Traktát o zvykoch, životných podmienkach a ľstivosti Turkov* (*Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum*) z roku 1480. Jej autorom je sedmohradský dominikán Georgius de Hungaria (1422 – 1502), ktorý bol v mladom veku odvedený Osmanmi. Jeho apokalyptické zobrazenie dejín prepojené s motívom pokánia formovali Lutherovu interpretáciu opodstatnenia Turkov v dejinách spásy.¹⁰ Kým Luthera v prvom diele *O vojne proti Turkom* (*Vom*

Thomas. *Luthers „Judenschriften“: Ein Beitrag zu ihrer historischen Kontextualisierung*. 2 vyd. Tübingen: Mohr Siebeck, 2013. ISBN 9783161518736. K námornej bitke pri Lepante: HANSS, Stefan. *Lepanto als Ereignis: Dezentrierende Geschichte(n) der Seeschlacht von Lepanto (1571)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht unipress, 2017. ISBN 9783847007685.

- 8 Preklady samotného názvu Lutherovho diela *Armádna kázeň proti Turkovi* (*Eine Heerpredigt wider den Türken*) nie sú jednotné. Predložka *wider* sa v nemeckom jazyku spája s akuzatívom, preto plurálové slovné spojenie *wider die Türken* sa prekladá „proti Turkom“, avšak singulárovú formu *wider den Türken* (v tomto prípade je „den“ v ak. sg.; „der“ sa mení v ak. sg. na „den“; nejde teda o dat. pl.) je potrebné preložiť v zmysle „proti Turkovi“, čo má svoje opodstatnenie vzhľadom na kázňový opis obrazu „Turka“ (sg.). Substantívum *das Heer*, ktoré sa nachádza v názve Lutherovej kázne, znamená „vojsko, armáda“. Slovenský preklad Schillingovho biografického diela o Lutherovi využíva dokonca interpretačný preklad *Kázeň pre vojakov proti Turkovi*. Anglické preklady Lutherovej kázne taktiež nie sú jednotné: *Sermon against the Turks*, *Muster-sermon against the Turks*, *Militant Sermon against the Turk* alebo *Army sermon against the Turk*, prípadne táto verzia upravená v pl. *Army sermon against the Turks*. Posledný zmieneny preklad sa dá nájsť v anglickej verzii Schillingovej knihy o Lutherovi: SCHILLING, Heinz. *Martin Luther: Rebel in an Age of Upheaval*. Oxford: Oxford University Press, 2017. ISBN 9780198722816.
- 9 KAUFMANN, Thomas. Aspekte christlicher Wahrnehmung der ‘türkischen Religion’ im 15. und 16. Jahrhundert im Spiegel publizistischer Quellen. In GRENZMANN, Ludger et al. (eds.). *Wechselseitige Wahrnehmung der Religionen im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Berlin: Walter de Gruyter, 2012, s. 250, poznámka 11. ISBN 9783110285192; KAUFMANN, Thomas. *Der Anfang der Reformation: Studien zur Kontextualität der Theologie, Publizistik, und Inszenierung Luthers und der reformatorischen Bewegung*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012, s. 109. ISBN 9783161507717.
- 10 K prvému vydaniu traktátu v roku 1480: KAUFMANN, *Der Anfang der Reformation*, ref. 9, s. 106. K traktátu: KLOCKOW, Reinhard (ed.). *Georgius de Hungaria. Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum/Traktat über die Sitten, die Lebensverhältnisse und die Arglist der Türken*. Köln: Böhlau Verlag, 2015, 424 s. ISBN 9783412001933. K osobe Georgiusa a jeho odvedeniu v roku 1438: FRANCISCO, Adam. *Martin Luther and Islam: A Study in Sixteenth Century Polemics and Apologetics*. Leiden: Brill, 2007, s. 25. ISBN

Kriege wider die Türken) ešte „škrie“ nedostatok správ o Turkovi, eklektický vplyv *Traktátu o zvykoch, životných podmienkach a ľstivosti Turkov* už počas spísania kázne sa nedá definitívne vylúčiť, keďže najneskôr datované obdobie vplyvu traktátu je potrebné spájať so začiatkom roka 1530.¹¹ *Proti saracénskemu zákonu* (*Contra legem Sarracenorum*) dominikánskeho misionára Ricoldusa de Monte Crucis (1242 – 1320), ktorý počas neprehliadnuteľného rozkvetu literárno-kultúrneho obdobia tzv. sýrskej renesancie pôsobil na území Asýrskej apoštolskej cirkvi Východu (neadekvátne nazývaná ako nestoriánska) spravovanom sunitským Abbásovským kalifátom, predstavuje ďalšie významné a súčasne polemické dielo o islame. Formovalo nielen Lutherov obraz o viere Turka, ale európskym učencom poskytovalo aj zásadné poznatky o *Koráne*.¹² Lutherov preklad dominikánovho diela *Proti saracénskemu zákonu*, ktoré bolo napísané okolo roku 1300 a je značne staršie ako Georgiusov traktát, vyšlo až 13 rokov po prvom publikovaní *Armádnej kázne*, teda v priebehu roka 1542, pod názvom *Vyvrátenie Koránu* (*Confutatio Alcorani*).¹³ V každom prípade dostupné poznatky o islame využíva už osem rokov exkomunikovaný Luther (1521) za účelom konfesionálneho vymedzenia sa od viery Turka, pápežstva a falošných kresťanov.

Lutherova *Armádna kázeň* využíva špecifické výrazové prostriedky a spôsob teologickej argumentácie, ktoré nezodpovedajú dogmatickému traktátu popretkávanému abstraktnými filozofickými pojmami. Táto kázeň vonkoncom nemôže byť porovnávaná s charakterom dišputy, pretože neakademický jazyk sa uspôsobuje vopred predpokladanému konkrétnemu adresátovi, poslucháčovi, ku ktorému sa kazateľ v tomto prípade stavia edukačne a v istej miere mentorsky. V každom prípade, Lutherova kázeň neprejavuje záujem prispieť do interreligiózneho dialógu, nakoľko ani len neočakáva teologickú protireakciu moslimského partnera. Reformátor sa v úvode svojej kázne obracia na adresáta s výčitkou, že pôvodne nikto nechcel veriť jeho slovám o Turkoch, až pokým sa nenaplnili a nepriniesli so sebou žalosť.¹⁴ Týmto sa exkomunikovaný augustiniánsky mních Luther nielen odvoláva na svoj predchádzajúci spis *O vojne proti*

9789004160439. Ku Georgiusovi a jeho vplyvu na reformátora: KAUFMANN, Thomas. Luthers Judenhass im Kontext anderer Feindseligkeiten. In KONITZER, Werner (ed.). *Antisemitismus und andere Feindseligkeiten: Interaktionen von Ressentiments*. Frankfurt am Main: 2015, s. 40-41. ISBN 9783593504698. K vplyvu traktátu na Luthera: KAUFMANN, Luthers Sicht auf Judentum und Islam, ref. 8, s. 65.

11 WA 30 II: 121.19-23. K traktátu Georgiusa a Lutherovej kázni: EHMANN, ref. 7, s. 319-320.

12 BOBZIN, Hartmut. 'A Treasury of Heresies': Christian polemics against the Koran. In DAI-BER, Hans (ed.). *Islamic Philosophy, Theology and Science: Text and Studies*. Leiden: Brill, 1996, s. 164-165. ISSN 01698729.

13 K *Vyvráteniu Koránu*: SCHWARZ, Hans. Luther a Turci. In *Testimonia theologica*, 2016, roč. 10, č. 2., s. 161. ISSN 13376411; KAUFMANN, *Der Anfang der Reformation*, ref. 9, s. 107.

14 WA 30 II: 160.11-14.

Turkom, ktorý bol napísaný pred tureckým obliehaním Viedne, ale sa od svojho poslucháča dožaduje autority. Dejinné udalosti sú údajne naplnením jeho slov. Z toho dôvodu delí Luther svoju kázeň na dve hlavné časti, pričom prvú formuluje za účelom vyučovania a druhú kvôli napomenutiu adresátov.¹⁵

Prvá časť kázne – vyučujúci zámer

Krvilačnosť Turka a súdny deň

Turek rozsieva hnev diabla v takej miere, akoby ho vykonával samotný zlostný diabol.¹⁶ Diablom Luther nazýva „*boha Turkov*“, keďže pojem *Allāh* v kázni *expressis verbis* nezmieňuje.¹⁷ Turka preto predstavuje ako démonického vraha prelievajúceho nevinnú a svätú krv martýrov, čo sa dá považovať za prejav Lutherovej dobovej pastorálne mienenej útechy kresťanských adresátov, keďže fyzickej smrti dodáva duchovný zmysel, čím sa snaží predísť strachu z bezvýznamnosti smrti na bojisku.¹⁸ Reformátor ďalej pokračuje v argumentácii tým, že kladie básnickú otázku: „*Čím iným je teda Turek svojim sporom, ak nie len zlým tyranom, ktorý zabíja Božích svätých a robí z nich martýrov.*“¹⁹ Tento štýl argumentácie ďalej vo svojej kázni rozvíja slovami z 1Pt 3,13: „*Ktože vám uškodí, keď budete horliť za dobré?*“²⁰ Luther poukazuje na paradox diablovho zámeru mstiť sa Bohu. Diabol vraždením kresťanov vytvára v posledných časoch zástupy svätých, ktorí zaplňajú kráľovstvo Božie, čím v konečnom dôsledku robí službu Kristovi.²¹ Podobný argumentačný dôraz používa v súvislosti s Turkom, ktorý fyzickou smrťou kresťanov v časnosti spôsobuje sám sebe duchovnú smrť vo večnosti.²² Dušu usmrteného cisárskeho vojaka pritom sprevádzajú do neba anjeli, zatiaľ čo dušu Turka do priepasti duchovnej smrti uvrhnú nedočkaví démoni.²³ Zámer tohto argumentačného dôrazu je u Luthera zjavne pastorálny, na základe ktorého môže byť redukovaná hrôza pred dobovým obrazom neporaziteľného nepriateľa a posilnená dôvera adresáta v Boha, v čom badať neakademický jazyk a snahu o katechetickú zrozumiteľnosť teológie.²⁴

15 WA 30 II: 161.29-31.

16 WA 30 II: 162.20, 28-29.

17 WA 30 II: 176.24.

18 WA 30 II: 174. 26-31. K označeniu Turka ako „*vraha svätých*“, por. WA 30 II: 177.7.

19 WA 30 II: 174.18-20.

20 WA 30 II: 177.2-3.

21 WA 30 II: 174.21-23.

22 WA 30 II: 177.11-12.

23 K anjelom a telesnému utrpeniu, ktoré podstúpil Kristus: WA 30 II: 178. 19-31. K zavrhnutej duši Turka: WA 30 II: 179.11-12.

24 WA 30 II: 177.28-30 a 178.1-2.

Turci údajne nazývajú kresťanov „*paganos*“, keďže sa podľa Luthera považujú za najsvätejší národ na zemi a svoju vieru, na rozdiel od tej falošnej kresťanskej, bez vnútorných pochybností označujú za pravdivú.²⁵ Luther sa stavia kriticky k stavu spoločnosti svojej vlastnej domoviny, ktorú považuje vo svojej dobe za plnú zla a rúhania, preto od poddaných, ktorí bojujú z poslušnosti svetскеj vrchnosti, očakáva aj odvrátenie sa od hriechu a úprimnú modlitbu.²⁶ Bojovať preto proti Turkovi znamená postaviť sa nepriateľovi Božiemu a rúhačom mena Kristovho, dokonca samotnému diablu, z čoho vyplýva, že na tureckej strane nemôže bojovať ani kresťan, ani priateľ Boží. Podporovateľ tureckého postupu Luther definuje v kázni ako zapierača Krista a nepriateľa Božieho.²⁷ Preto upadnúť do rúk Turka a zvoliť si namiesto fyzickej smrti možnosť stať sa Turkom, Boh podľa Luthera odsudzuje duchovnou smrťou.²⁸

V rámci Lutherovho apokalyptického vnímania dejín a katechetického výkladu osmanského vojenského ťaženia sultána Süleymana I. sa pojem „*Turek*“ zaťažuje ambivalentnou charakteristikou, ktorú reprezentuje obraz vykonávateľa „*dobre zaslúženého*“ Božieho trestu, ale aj „*Boží bič*“ a „*súženie*“ spôsobené hriechom, apokalyptický nepriateľ a postava „*antikrista*“.²⁹ Erazmus Rotterdamský (1467 – 1536) vo svojom diele *Nanajvýš prospesná úvaha o vyhlásení vojny Turkom pri príležitosti výkladu 28. žalmu (Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo et obiter enarratus Psalmus XXVIII)* z marca roku 1530 považuje osmanskú inváziu v závere svojho života taktiež za Boží trest a „*prechodný hnev*“, ktorého účelom je mravná náprava „*duší kresťanov*“, pričom účinky vpádu Osmanov považuje za horšie ako utrpenie spôsobené desiatimi egyptskými ranami (Ex 7-12) a eschatologickými udalosťami opísanými v Zjavení Jána (Zj 6;16).³⁰ Riešenie vzniknutej situácie vidí v rámci konceptu o *bellum necessarium*

25 WA 30 II: 170.11-13, 16-17. Luther hovorí o „*kresťanoch*“ a „*nekresťanoch*“, prípadne „*falošných kresťanoch*“: WA 30 II: 180.14-15.

26 WA 30 II: 180.17-21.

27 WA 30 II: 173.3-6, 10-12.

28 WA 30 II: 176.17-21.

29 Por. WA 30 II: 166.30. Luther považuje príchod „*Turka*“ za „*dobre zaslúžený trest od Boha*“, por. WA 30 II: 160.23. Boží bič a súženie: WA 30 II: 180.14. Apokalyptickú postavu antikrista stotožňuje Luther aj s pápežom, pričom na neho projektuje obrazy z Dan 11 a z 2Tes 2,3: WA 30 II: 162.4-8. K eschatologickému modelu u Luthera v jeho kázni proti Turkom: ACKERMANN – NÖCKER, ref. 6, s. 446-447. K Lutherovi a Cranachovým apokalyptickým obrazom: LOHSE, Bernhard. *Martin Luther: Eine Einführung in sein Leben und sein Werk*. 3. vyd. München: Verlag C. H. Beck, 1997, s. 139. ISBN 9783406419829. K duchovno-katechetickému charakteru kázne: KAUFMANN, Luthers Sicht auf Judentum und Islam, ref. 8, s. 60. K Lutherovej apokalyptike: EHMANN, ref. 7, s. 319.

30 ROTTERDAMSKÝ, Erazmus. Nanajvýš prospesná úvaha o vyhlásení vojny Turkom pri príležitosti výkladu 28. žalmu. In MALINIAK, Pavol – NAGY, Imrich (eds.). *Turek na ob-*

v „*uzmierení Božieho hnevu*“.³¹ Avšak Erazmus sa svojou argumentáciou v diele publikovanom v marci 1530 neobracia kriticky na Lutherov postoj k vojne proti Turkom z jeho *Armádnej kázne* (vyšla krátko po obliehaní Viedne v roku 1529 a v januári 1530), ale na jeho predošlé stanovisko, v ktorom wittenberský teológ podľa holandského humanistu zastáva názor, že boj proti Turkom by predstavoval vzopretie sa Bohu a jeho spravodlivému trestu, ktorým je práve samotný Turek.³² Proti Lutherovi používa ako protiargument obraz chorého človeka, ku ktorému by bolo nesprávne zavolať lekára, nakoľko aj choroba predstavuje Bohom zoslané očistenie hriešnika, ktorému sa človek nemá vzpierať.³³ Na tomto mieste je však dôležité zdôrazniť, že približne rok pred publikovaním *Nanajvyš prospešnej úvahy* Melanchthon a Luther už nabádali k zastaveniu osmanskej invázie.³⁴

Vývoj pohľadu na vojnu proti Turkovi a s ním súvisiaca ambivalentnosť obrazu u reformátora vzniká nielen pôsobením apokalyptického výkladu dejín, ktoré chápe v rámci predstáv o *aetas christiana*, s čím je prepojená nevyhnutnosť pokánia pred blížiacim sa nekompromisným posledným súdom Božím (Mt 25,31-46), ale je zároveň formovaný aj osobnými životnými ranami (smrť dcéry Alžbety v auguste 1528) a zdravotnými ťažkosťami.³⁵ Lutherov obraz o Turkovi sa v kázni nevzťahuje výlučne na svetskú moc Osmanov, ale v sebe nesie reformátorovo vlastné náboženské hodnotenie islamu, teda označenie Turek nie je chápané výlučne etnicky, ale súčasne aj z náboženského hľadiska. V neposlednom rade to potvrdzuje aj pejoratívne označenie Turka menom proroka Mohameda („*Mahometh*“), ktorého pôvod sa prirodzene nedá spájať s tureckými, ale s arabskými kmeňmi – predpokladá sa kmeň Qurajšovcov klanu Hášimovcov.³⁶

zore: *Z prameňov k uhorsko-osmanským vzťahom*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 31-32. ISBN 9788374906524.

- 31 „[...] , ak naše úmysly budú čisté a správne, ak všetka naša viera bude spočívať v Kristovi, ak pod jeho zástavou budeme bojovať, ak on zvíťazí v nás, ak budeme poslúchať prikázania nášho Boha, akoby nespúšťal z nás oči, keď budeme pochodovať proti nepriateľovi“. ROTTERDAMSKÝ, ref. 30, s. 74.
- 32 ROTTERDAMSKÝ, ref. 30, s. 56.
- 33 ROTTERDAMSKÝ, ref. 30, s. 58-59.
- 34 Bližšie k diskusii o legitimizovaní boja proti nepriateľovi: GRIMMSMANN, Damaris. *Krieg mit dem Wort: Türkenpredigten des 16. Jahrhunderts im Alten Reich*. Berlin: Walter de Gruyter, 2016, s. 122-123. ISBN 9783110427851.
- 35 K Lutherovým osobným ranám a zdravotným ťažkostiam: GRIMMSMANN, ref. 34, s. 123. K dlhotrvajúcej pracovnej prestávke spôsobenej chorobou v roku 1529: KOLB, Robert. *Luthers Katechismen*. In DINGEL, Irene (ed.). *Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche: Vollständige Neuedition*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014, s. 844. ISBN 9783525521045.
- 36 WA 30 II: 167.4. K občasnému označovaniu Turka ako „*Maselmin*“: KAUFMANN, Luthers Sicht auf Judentum und Islam, ref. 8, s. 65. K pôvodu Mohameda: KENNEDY, Hugh. *Das*

Vzhľadom na nábožensko-etnické označenie, pojem Turek reprezentuje súčasne „Mohamedovu vieru“, je nazvaný nepriateľom mena Kristovho, ktorý používa svoj meč a falošné učenie *Koránu* za účelom útlaku a prenasledovania kresťanstva, čím sa chce diabol mstiť Bohu.³⁷

Turecká hrozba ako naplnenie Danielovho proroctva

Bývalý augustiniánsky mních nie je jediným wittenberským teológom, ktorý sa zaoberal Danielovou apokalypsou. Výkladu tohto starozmluvného textu sa venoval už *Praeceptor Germaniae* Filip Melanchthon (1497 – 1560) a dekan Teologickej fakulty novozriadenej univerzity Justus Jonas (1493 – 1555; dekanom od 1523 do 1533), ktorých interpretáciu Luther recipoval.³⁸

Luther chápe nevyhnutnosť prítomných znamení blížiaceho sa súdneho dňa a budúceho naplnenia Danielovho proroctva v kázni doslovne.³⁹ Nepriateľstvo, zúrivosť a krvilačnosť Turkov namierená proti kresťanom, ktoré Turci podľa Luthera nemajú v takej miere voči žiadnemu národu, je prejavom naplňajúceho sa Danielovho proroctva.⁴⁰ Domnieva sa, že projekcia apokalyptického nepriateľa na Osmanov je plne v súlade s biblickými výpoveďami.⁴¹ Turkov označuje za apokalyptické „rárohy“ ovládané diablom, prostredníctvom ktorých má byť v spoločnosti mečom zvrhnuté svetské a duchovne zvedené cirkevné zriadenie (Dan 7).⁴²

Kalifat: Von Mohammeds Tod bis zum „Islamischen Staat“. München: C.H.Beck, 2017, s. 28. ISBN 9783406713538. Pôvod prijíma ako predpoklad aj Potměšil: POTMĚŠIL, Jan. *Šarī'a: Úvod do islámského práva.* Praha: Grada, 2012, s. 34. ISBN 9788024743790.

37 WA 30 II: 167.16-17. WA 30 II: 170.6-9. WA 30 II: 172. 29-31.

38 THOMAS, David et al. *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History. Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America.* Zv. 7. Leiden: Brill, 2015, s. 161-166. ISBN 9789004297203. K recepcii: GRIMMSMANN, ref. 34, s. 129. K Jonasovej inšpirácii Melanchthonom: SCHEIBLE, Heinz. Melanchthons Verständnis des Danielbuchs. In BRACHT, Katharina et al (eds.). *Die Geschichte der Daniel-Auslegung in Judentum, Christentum und Islam.* Berlin: Walter de Gruyter, 2007, s. 296. ISBN 9783110193015. K Lutherovej fascinácii výkladom Daniela 7-9, ktorého autorom je františkán Johann Hilten (1425-1500/2): BALDWIN, T. John. Luther's Eschatological Appraisal of the Turkish Threat in Eine Heerpredigt wider den Türken. In *Andrews University Seminary Studies*, 1995, roč. 33, č. 2, s. 196. ISSN 00032980.

39 WA 30 II: 166.18-19. WA 30 II: 172.13-14. K Erazmovmu prístupu k Biblii založenom na kritike rozumu: BATKA, Ľubomír. Libero arbitrio a ratio v Lutherovej teologickej antropológii. In *Filozofia*, 2017, roč. 72, č. 6, s. 478. ISSN 25857061.

40 WA 30 II: 169.7-9. Naplnenie Danielovho proroctva badá Luther v krvilačnom správaní sa Turka, ktorý sa tým sám vrhá do priepasti zatratenia: WA 30 II: 178.5. K naplneniu proroctva: WA 30 II: 178.10-13.

41 WA 30 II: 172.18-19.

42 WA 30 II: 161.26-29.

Hrozba tureckej invázie pre Luthera nepredstavuje čisto mocensko-politickú konfrontáciu, ale považuje ju zároveň za súčasť naplňujúceho sa starozmluvného Danielovho proroctva a blížiaceho sa konca sveta, s ktorým spája „*veľké súženie, akého nebolo od počiatku sveta*“ (Mt 24,21) a s ním približujúcu sa spásu.⁴³ Štyri vzájomne sa od seba odlišujúce zvieratá, ktoré sa podľa Danielovho sna vynárali z mora, stelesňujú podľa dobových výkladov Babylonskú, Perzskú, Grécku a Rímsku ríšu (Dan 7,1-12).⁴⁴ Turka Luther chápe v rámci prejavov vlády Rímskej ríše – štvrtého zvieraťa so železnými zubami –, ktorého treba konkrétne hľadať v symbolike vyrastajúcich rohov z hlavy zvieraťa. Desať rohov jednej šelmy interpretuje Luther ako desať kráľovstiev jednej ríše, čím sa zachováva a neprekračuje celkový počet apokalyptických zvierat, po ktorých nasleduje už prelamujúci sa posledný súd.⁴⁵ Turek predstavuje vyrastajúci malý roh, na ktorom boli umiestnené ľudské oči a „*papuľa*“ (Dan 7,8), ktorých zámerom je ohlasovanie Mohamedovej vlády prostredníctvom *Koránu* a rúhanie sa Kristovi, po ktorom prišiel Mohamed ako posledný prorok.⁴⁶ Rúhavá a bezbožná „*papuľa*“, ktorá vyhlásila „*vojnu proti kresťanom a svätým*“, podľa reformátora dosvedčuje zlo Turkov, nepriateľa kresťanov.⁴⁷

Luther následne poukazuje na príklad svätého Mórica a bližšie nešpecifikovaných „*svätých*“, ktorí do boja netiahli ako kresťania alebo ako kresťanský ľud, ale sa stali ako poslušní poddaní občania a rytieri súčasťou cisárskeho vojska. Do boja ich povolala svetská vrchnosť, ktorej boli zviazaní životom a statkami.⁴⁸ Na jednej strane zmienka o príklade svätého Mórica vonkoncom nie je náhodným výberom. Svätý Móric (lat. *Mauritius*) sa totiž považoval za patróna vojska a veriaci sa k nemu utiekali pred blížiacou sa zrážkou nepriateľských armád.⁴⁹ Na druhej strane zmienka o svätcovi vyznieva z pera wittenberského reformátora obzvlášť paradoxne, pretože k svojmu výkladu nevyužíva výlučne biblické postavy, aj napriek tomu, že vo svojej kázni (1529/30) nenabáda priamo k jeho

43 WA 30 II: 162.9-12, 16-18.

44 WA 30 II: 166.1-5.

45 WA 30 II: 166.12-16, 20-23, 25-26. WA 30 II: 171.20-21.

46 WA 30 II: 167.4.12. WA 30 II: 168.15-16.24-25. WA 30 II: 169.4. Luther nehovorí o Mohamedovi ako pečati prorokov.

47 WA 30 II: 173.13-22.

48 WA 30 II: 174.5-11. K vernej poslušnosti a podriadenosti kresťanov voči svetskej vrchnosti: WA 30 II: 179.15-24.

49 K svätému Móricovi: HAMANN, Matthias. Die liturgische Verehrung des heiligen Mauritius am Neuen Stift in Halle. In TACKE, Andreas (ed.). „*Ich armer sundiger mensch*“: *Heiligen- und Reliquienkult am Übergang zum konfessionellen Zeitalter*. Halle: Wallstein Verlag, 2002, s. 287-313. ISBN 9783892449928; HUCKER, U. Bernd. Der „*schwarze Heilige*“: *Mauritiusverehrung im Kloster Ebstorf*. In KRUPPA, Nathalie et al. (eds.). *Kloster und Bildung im Mittelalter*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, s. 197. ISBN 9783525358719.

uctievaniu. Uctievanie svätých by sa ale zo všeobecného pohľadu reformátorov považovalo za dezinterpretáciu soteriológie. Príčinou zmienky o svätom Móricovi by mohol byť akýsi Lutherov prejav pastorálneho porozumenia s ľudovou vierou pochybujúcich adresátov *Armádnej kázne proti Turkovi*, u ktorých sa snaží vzbudiť dôveru v Boha a vojenskú morálku. Tento prejav ‘pastorálneho porozumenia’ adresátom kázne sa prejavuje podobne ako v prípade Lutherovho odmietnutia Karlstadtom (1486 – 1541) živených Wittenberských nepokojov (1521/22).⁵⁰

Turek neútočí len proti kresťanstvu, ale aj proti cisárovi, svetskej vrchnosti, voči ktorej má kresťan prejavovať vernosť. Adresátovi dáva za vzor – v istej miere prekvapujúco – padlého Uriáša Chetejského (2Sam 11,17).⁵¹ Starozmluvný príbeh Uriáša a Batšeby (2Sam 11;12) reprezentuje predovšetkým Uriášovu poslušnosť nespravodlivému a v podstate zákernému rozhodnutiu kráľa Dávida – poslať ho na istú smrť, „dopredu do najtuhšieho boja“ (2Sam 11,15), čo „sa nepáčilo Hospodinovi“ (2Sam 11,27). Avšak Luther v kázni príbeh o nespravodlivom rozhodnutí kráľa, ktorý chcel získať manželku svojho vlastného bojovníka, neobjasňuje, nehodnotí, zdôrazňuje len vernosť Uriáša ako vojaka, inak by u adresátov prirodzene vznikol negatívny obraz o svetskom vládcovi.

Luther vylučuje vedenie vojny duchovným stavom a odmieta tzv. svätú vojnu na základe konceptu o dvoch ríšach, čo však v kázni teologicky nerozoberá. Rozvíja myšlienky týkajúce sa upokojenia kresťanského svedomia a vedenia obrannej vojny.⁵² Nepriateľská „Mohamedova ríša“, ako Luther nazýva vládu Osmanov, má byť najsilnejším a posledným panstvom a teda pokračovateľkou Rímskej ríše, čoho dôkazom je autorovi kázne aj presunutie centra jej ríše do „Nového Ríma“ (Konštantínopolu; pád 1453).⁵³ Luther v súvislosti s tureckou hrozbou prepája starozmluvné proroctvá Daniela (Dan 7) a Ezechiela (Ez 38) s novozmluvným proroctvom z listu *Zjavenia Jána*, na základe čoho dejinnú udalosť tureckej hrozby interpretuje v rámci dejín spásy, z čoho vyplýva, že Turkov pohltí oheň z neba ako Góg a Magóg (Zj 20,8).⁵⁴ Prvú vyučujúcu časť svojej

50 K osobe Andreasa R. Bodensteina (zvaný Karlstadt): KESSLER, Martin. *Das Karlstadt-Bild in der Forschung*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014. ISBN 9783161531750.

51 WA 30 II: 180.7-9.

52 WA 30 II: 174.12-23.

53 WA 30 II: 167.23-25. WA 30 II: 171.21-22.

54 WA 30 II: 171.8-17. K Lutherovmu spásodejinnému výkladu tureckej hrozby: GUTZEN, Dieter. „Καὶ εἶδον τὸν οὐρανὸν ἠνεῳγμένον – Und sah den Himmel aufgetan [...]“ (Offb. 19, 11). Zur Poesie der Offenbarung des Johannes. In KAISER, R. Gerhard (ed.). *Poesie der Apokalypse*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 1991, s. 33. ISBN 9783884795705. Luther sa nesnaží vnímať náboženstvo Turkov z historického hľadiska, ide mu o *forma Christianismi*: KAUFMANN, Luthers Sicht auf Judentum und Islam, ref. 8, s. 55.

kázne ukončuje odvolávaním sa, podobne ako v úvode svojej kázne, na dielo *O vojne proti Turkom*.⁵⁵

Druhá časť kázne – napomínajúci zámer

Luther vystavuje kritike neochotný prístup v čase nepokoja a neposlušnosť voči svetskej vrchnosti, ktoré súvisia so zahrnutiahodnou neverou a neprijatím zlých časov z rúk Boha, preto vyzdvihuje Jóbove slová: „*Dobré prijímame od Boha, a zlé by sme nemali prijímať?*“ (Jób 2,10).⁵⁶ Ak sa človek nenechá poučiť Kristom, poučí ho podľa kazateľa Turek na spôsob obliehania Viedne – vypáli domy, zhabe dobytok a potravu, peniaze i majetok, zneuctí ženu a dcéru za prítomnosti jej muža a otca, ktorého napokon rozreže a zabije.⁵⁷ Vyvolaním obavy na osobnej úrovni kazateľ vyzýva adresáta k „*úprimnej modlitbe*“, aby sa Turek nestal jeho mentorom, keďže dôsledky tureckej krutosti boli podľa Luthera preukázané pred Viedňou. Luther v druhej časti kázne zdôrazňuje turecký dôraz na disciplínu, ktorou je apokalyptický nepriateľ schopný pokoriť kresťanskú šľachtu a jej roľníkov, proti čomu je potrebné bojovať.⁵⁸ Avšak bojovať proti Turkovi znamená podľa Lutherových slov brániť sa, čím obhajuje koncept obrannej vojny.⁵⁹

Na jednej strane Luther výrazne napomína adresátov kvôli zjavne krehkej bojovej morálke, pretože kritizuje vnútornú pripravenosť byť zajatý a dokonca otvorené prejavy vôle nechať sa zajať Turkami, na čo aplikuje starozmluvný príklad proroka Jeremiáša, ktorého zvesť sa vzťahovala na Židov v Babylonskom zajatí a zdôrazňovala nevyhnutnosť trpezlivého zachovania si viery v Hospodina (Jer 29,12-14).⁶⁰ Zároveň považuje hrozbu konverzie z kresťanskej viery na tureckú za reálnu, ktorú odsudzuje v zmysle prestúpenia priamo k diablu do pekiel.⁶¹ Pojem konverzia (*conversio*) sa v stredoveku používal na označenie vstupu do kláštora (tzv. druhý krst), navrátenie sa k Bohu, obrátenie sa v zmysle teológie apoštola Pavla a napokon ako prestúpenie zo židovstva ku kresťanstvu.⁶² Z hľadiska dobového chápania tohto pojmu môže byť ako konvertita označený aj Luther, ktorý vstúpil do kláštora v roku 1505.

55 WA 30 II: 181.1-3.

56 WA 30 II: 182.5.14-15.30-31.

57 WA 30 II: 182.23-29. K poučeniu Turkom taktiež: WA 30 II: 183.9-10.

58 WA 30 II: 183.12-17.

59 WA 30 II: 185.15.

60 WA 30 II: 185.18-24. K ďalšiemu prirovnaniu z Jeremiáša: WA 30 II: 186.28-31.

61 WA 30 II: 184.4-6.

62 V nemeckom jazyku by výklad stredovekého *conversio* vystihoval preklad *Eintritt (ins Kloster), Hinwendung (zu Gott), Übertritt, Bekehrung*: KAUFMANN, Thomas. Reformatoren als Konvertiten. In *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 2017, roč. 114, č. 2, s. 154-155. ISSN 00443549.

Luther v kázni nemá na mysli nútenú konverziu k islamu pod hrozbou straty života, ale dobrovoľné, chcené a nenanútené prijatie „*viery Turka alebo Mohameda*“. Preto po výstrahe pred konverziou k islamu následne poukazuje na spásanosné dielo Krista, ktorého zajatý vojak nemá ani zaprieť, ani zabudnúť, k čomu odporúča memorovanie „*10 Božích prikázaní, modlitby Otčenáš a vyznania viery*“, pretože od toho údajne závisí život kresťanského zajatca.⁶³ V každom prípade na nich podľa Lutera nezávisí len prežitie zajatca v moslimskom zajatí, ale má byť podľa nich formovaný každodenný život každého veriaceho, na čo poukazuje vo svojom predslove k *Malému katechizmu* (1529), ktorý ani samotným reformátorom nebol považovaný za jediný nenahraditeľný a autoritatívny výklad.⁶⁴ „*Pravou vierou*“, ktorú podľa Lutera nevyznávajú ani „*Židia, Turci, saraceni, pápeženci, falošní kresťania a iní neveriaci*“, v kázni najskôr myslí na evanjeliu založené a – päť mesiacov neskôr od druhého vydania kázne – Melanchthonom formulované Augsburgské vyznanie z 25. júna 1530.⁶⁵

Na druhej strane Luther opisuje zákerné praktiky Turkov, ktorí údajne radšej vraždia akoby brali zajatcov, preto kladie dôraz na zotrvanie v boji a snahu neupadnúť do rúk nepriateľa.⁶⁶ V prípade zajatia a zotročenia obhajuje poslušnosť, vernosť a usilovnosť, ktorú má kresťanský otrok preukazovať svojmu tureckému pánovi akoby slúžil samotnému Kristovi.⁶⁷ Luther totiž vychádza z predstavy, že takáto „*služba*“ pravému kresťanovi neuškodí a za príklad dáva adresátom starozmluvné príbehy: Jákoba pracujúceho u Lámana (Gn 29;30), Jozefa predaného do otroctva (Gn 37,28) a izraelský ľud v otroctve v Egypte (Ex 1,11-12), Daniela na babylonskom kráľovskom dvore (Dan 1,5-7); ako i novozmluvné udalosti: Ježišovo prenasledovanie zo strany „*Židov, pohana Piláta a kráľa Herodesa*“

63 WA 30 II: 185.25-31. K memorovaniu: WA 30 II: 186.1-2. K nevyhnutnosti duchovne prežiť v tureckom zajatí: WA 30 II: 186.25-27. V rámci problematiky konverzie sa v kázni nezmieňuje o konkrétnych konvertitoch, ani o janičiároch, ktorí boli nápomocní pri obliehaní Viedne. K janičiárom: HECHELHAMMER, Bodo. Das Korps der Janitscharen: Eine militärische Elite im Spannungsfeld von Gesellschaft, Militär und Obrigkeit im Osmanischen Reich. In *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*, 2010, roč. 14, č. 1, s. 33-58. ISSN 16179722.

64 WA 30 I: 267.15-21 a 269.18-21. Podľa Lutherovho predhovoru k *Malému katechizmu* znenie 10 Božích prikázaní, Otčenáša a Viery všeobecnej kresťanskej má byť v každom prípade jednotné kvôli ich memorovaniu, najmä u mládeže, avšak rozbor jednotlivých prikázaní, prosieb Modlitby Pánovej etc. môže byť mnohotvárnejší, inšpirovaný „*mnohými knihami*“, „*umením*“ kazateľa, spôsobom „*ako len vie*“: WA 30 I: 271.1-14 a 275.3-8. K slovenskému prekladu: Malý katechizmus Dr. Martina Lutera pre pospolitých farárov a kazateľov: Predhovor. In VESELÝ, Daniel (ed.). *Symbolické knihy*. Prekl. Oto Vizner. Liptovský Mikuláš: Tranoscus, 1992, s. 185.7.9.10.17-18. ISBN 8071400025.

65 WA 30 II: 186.15-18.

66 WA 30 II: 184.24-27.

67 WA 30 II: 193.6-10.

(Mt 2;9;27) a uväznenie apoštola Pavla (Sk 16,19-34).⁶⁸ Lutherovo naivitou poznačené presvedčenie, že príkladné správanie kresťana v takejto „službe“, ktoré by prevyšovalo prísnu tureckú disciplínu a poslušnosť, by mohlo viesť tureckého pána údajne ku konverzii ku kresťanstvu, nezohľadňuje dobové sociálno-spoločensky a nábožensky motivované tresty smrti spojené s prestupom k inému náboženstvu.⁶⁹ Neposlušnosť svojmu pánovi prichádza do úvahy len v prípade jeho požiadavky postaviť sa mečom proti kresťanom. V takom prípade Luther odporúča prijať utrpenie a v konečnom dôsledku aj smrť, pretože Bohu sa má preukazovať viac poslušnosti ako človeku (Sk 4,19; 5,29).⁷⁰ Konverzia k „*viere Turkov*“ nie je prejavom poslušnosti, ide priamo o povýšenie Mohameda nad spásonosné dielo Krista, ktoré Luther hodnotí ako vzdávanie úcty diablu.⁷¹ Priestor pre vznik takýchto priamych ostrých a hraničných vyjadrení vo verejnej sfére a v literatúre sa preukazuje najmä v takom milieu, ktoré nebolo formované alebo ovplyvňované arabskou kultúrou alebo islamom.⁷²

Aj keď v kázni absentuje termín imám, nahradený je obrazom tureckých „*kňazov a duchovných, ktorí vedú skutočný, udatný a prísny život*“, pričom na základe ich komparácie vytvára posmešný obraz mníchov v pápežstve. Zovňajšie správanie Turka predstavuje v podstate príkladne, „*nepijú víno, neslopú, neobliekajú sa nerozvážne, neklajú a svojmu pánovi preukazujú poslušnosť a úctu*“, čo Luther predstavuje ako opozitum správania prítomného v kresťanských krajinách. Nielen, že Luther počas svojho života žiadneho moslima osobne nestretol, ale aj jeho postoj k islamu ako náboženstvu je živý strachom vyplývajúcim z hlbokého presvedčenia o reálnom priebehu apokalyptických udalostí a naplňujúcich sa biblických prorociev.⁷³ Už len z tohto hľadiska reformátorove predstavy nezodpovedajú blízkovýchodnému obrazu stredovekého islamu.

Kazateľ vystríha adresáta pred vonkajšou zdanlivou zbožnosťou tureckých duchovných a označuje ju za zvodný prejav diabla. „*Tureckých svätých*“ preto

68 WA 30 II: 193.16-31 a 194.1-22. Erazmus využíva vo svojej *Nanajvýš prospešnej úvahe o vyhlásení vojny Turkom* starozmluvnú postavu Daniela ako príklad pokánia (pôst a modlitba; Dan 9,3-4): ROTTERDAMSKÝ, ref. 30, s. 88.

69 WA 30 II: 195.1-4.

70 WA 30 II: 196.22-24. K poslušnosti Bohu, por. WA 30 II: 197.11-12.

71 WA 30 II: 191.18-23.

72 K názoru východosýrskeho patriarchu-katholika Timothea I. (†823) v rámci interreligiózneho dialógu s abbásovským kalifom Al-Mahdim (†785) na Mohameda, že „*kráčal v stopách prorokov*“: HEIMGARTNER, Martin. *Timotheos I., ostsyrischer Patriarch: Disputation mit dem Kalifen Al-Mahdi*. CSCO 631. Leuven: Peeters, 2011, 69-71. ISBN 9789042923362.

73 K Lutherovi a islamu: THOMAS, ref. 38, s. 225. K Lutherovej kritike islamu: BOBZIN, Hartmut. „*Aber itzt ... hab ich den Alcoran gesehen Latinisch*“ Gedanken Martin Luthers zum Islam. In SCHMIDT, Peer et al. *Luther zwischen den Kulturen: Zeitgenossenschaft – Weltwirkung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004, s. 273-275. ISBN 3525554494.

stotožňuje s „*diablovými svätými*“, ktorí zomreli v „*Mohamedovej viere*“, a toho nepriamo počíta k „*falošným*“ a pre zázraky vyhľadávaným prorokom eschatologickej doby (Mt 24,24).⁷⁴ Falošné zázraky Turkov sú podľa Luthera ľahšie rozpoznateľné, pretože sa dejú v Mohamedovom mene, v prípade pápežstva sa ale falošné znamenia robia v mene Kristovom a medzi falošným a pravým sa tak stráca jasná deliaca hranica.⁷⁵ Luther v armádnej kázni z roku 1529/30 obchádza základnú islamskú terminológiu, čo objasňuje aj skutočnosť, že k latinskému prekladu *Koránu* sa dostal až v roku 1542.⁷⁶ Namiesto mešity spomína „*ich kostoly*“, v ktorých sa Turci pravidelne stretávajú, zbožne, ticho a riadne sa modlia, čo využíva Luther k duchovnému napomenutiu kresťanského adresáta, pretože príkladnú zbožnosť v kresťanských „*našich kostoloch*“ nepozoruje.⁷⁷ Celkovým vonkajším mravným postojom Turkov a ich disciplíny reformátor pripisuje vojenské úspechy a nadobudnutú moc.⁷⁸

Záverom kázne Luther vyostruje svoju argumentáciu a zriedka zmieňovaného nemenovaného pápeža označuje za horšieho od Turka. V rámci komparácie účinkov učenia Turkov a pápeža rozdiel nebadá, pretože pápež a jeho „*hanebné ľudské učenie*“ privádza k ľudskej a nie k Božej spravodlivosti. Rozdiel medzi Turkom a pápežom tkvie podľa neho v tom, že Turek údajne nikoho nenúti „*zaprieť kresťanstvo a pripojiť sa k jeho viere*“. Turek samotným vraždením paradoxne privádza svoje obete do neba a vytvára z nich svätých, v čom kazateľ vidí pozitívum obrannej vojny proti Osmanskej ríši – získanie martýrov. Ak však pápež ľud nepresvedčí svojím „*démonským zväzdaním*“, osvojuje si z Lutherovho pohľadu turecký spôsob násilia a vraždí.⁷⁹ Diabla vidí vo svojej kázni nielen na strane Turka, ale aj na strane pápeža, na základe čoho považuje svoju vlastnú dobu za eschatologickú.⁸⁰ Záverečnými slovami kázne sa Luther obracia

74 WA 30 II: 187.1-17. K vonkajšiemu príkladnému správaniu: WA 30 II: 189.26-31.

75 WA 30 II: 189.14-25.

76 K latinskej verzii *Koránu* a Lutherovi: SCHWARZ, Luther a Turci, s. 161; BOBZIN, ref. 73, s. 268-272.

77 WA 30 II: 187.18-26. Luther zároveň zdôrazňuje, že je dôležitejšie sa modliť krátko a s vierou, ako dlho a bez viery: WA 30 II: 188.1. Vysoká mravná úroveň „*viery Turkov*“ a zároveň jej odmietnutie je badateľná už v traktáte od Georgiusa: EHMANN, ref. 7, s. 65-66.

78 WA 30 II: 191.3-5.

79 WA 30 II: 195.15-28.

80 WA 30 II: 195.33 a 196.1-2. K „*posledným dňom*“: WA 30 II: 195.3-9. K Lutherovi a koncu časov: KARIN, Peter. *Apokalyptische Schrifttexte: Gewalt schürend oder transformierend; Ein Beitrag zu einer dramatisch-kritischen Lesart der Offenbarung des Johannes*. Münster: Lit Verlag, 2011, s. 39. ISBN 9783643502698. Aplikovanie obrazu Turka na pápežstvo nebolo neobvyklé, napokon niektorí katolícki pisatelia Luthera označovali aj ako „*Osman*“, ktorý je vinný za vojenský úspech Turka: KLEIN, Michael. *Geschichtsdenken und Ständekritik in apokalyptischer Perspektive: Martin Luthers Meinungs- und Wissensbildung zur „Türkenfra-*

na Boha s prosbou o milostivé skrátenie utrpenia v posledný čas a o múdrosť a silu pri očakávaní príchodu Ježiša Krista.⁸¹

Krutosť na oboch stranách zdôrazňuje aj Erazmus, čím ju nerelativizuje, avšak poukazuje aj na zverstvá vojny vykonané kresťanskými panovníkmi. Konkrétne spomína plienenie Asperen a vraždenie jeho krajanov Habsburgovcami v roku 1517, ktoré má ešte v živej pamäti. Na jednej strane je Erazmova kritika namierená proti ľahkovážnemu a unáhlenému horlivcovi túžiacemu po vojne proti Turkovi, ktorého horlivec považuje za „*psa a nepriateľa kresťanského mena*“. Týchto Erazmus označuje za „*nevzdelaný dav*“ kričiaci: „*Vojnu proti Turkom!*“ Na druhej strane odmieta úplné odvrátenie sa od vojny ako pomýlené a nezmyselné rozhodnutie. Vojnu síce nepovažuje za spravodlivú, ale za poslednú zo všetkých možností, krok nevyhnutnosti. Akúkoľvek formu vojny Erazmus hodnotí ako zhubnú, pretože aj „*najspravodlivejšiu príčinu*“ i „*najspravodlivejšieho vládatára*“ prelomí skazenosť jeho vojska.⁸²

Záver

Lutherova *Armádna kázeň proti Turkovi* (1529/30) bola napísaná až po obliehaní Viedne Osmanmi. Kázeň využíva neakademický jazyk, je zameraná katecheticky, v určitej miere pastorálne, má edukačný a mentorský zámer, čo dokazuje už samotné rozdelenie kázne na dve časti – vyučujúcu a napomínajúcu. Náboženský obraz o islame je tu silne ovplyvnený apokalyptickým výkladom dejín, nakoľko ich vníma ako *aetas christiana*. Reálne napĺňanie sa biblických prorociev (Dan; Ez; Zj) a eschatologickosti času projektuje na Osmanskú ríšu, ktorú reprezentuje dobovými stereotypmi formovaný obraz Turka. Ambivalentnosť obrazu Turka spočíva v tom, že na jednej strane autor kázne zdôrazňuje jeho príchod ako Boží trest, zmieňuje sa o jeho krvilačnosti a nazýva ho diablom, no na druhej strane sa pochvalne vyjadruje na adresu Turkov kvôli ich disciplinovanosti voči svetskému panovníkovi a ich náboženskej neoblomnosti, ktorú dáva kresťanským adresátom kázne za vzorný príklad nasledovania. Avšak toto nadšenie z duchovnej rigoróznosti zatieňuje Lutherov opis Turka ako nepriateľa kresťanstva a cisára, zapierača, rúhača, ktorého koniec prirovnáva k osudu Gógu a Magógu. Konfe-

ge' auf dem Hintergrund der osmanischen Expansion und im Kontext der reformatorischen Bewegung [online]. FernUniversität Hagen, 2004, s. 111-112. Dostupné na internete: <http://deposit.fernuni-hagen.de/34/> Označenie Luthera pojmom „Osman“ má najskôr politické pozadie, nakoľko hrozba invázie úzko súvisela s nábožensko-politickými ústupkami voči protestantom. K ústupkom bližšie: SCHILLING, Heinz. *Martin Luther: Rebel v prevratných časoch*. Prekl. Peter Balko. Bratislava: Aleph, 2017, s. 475. ISBN 9788089491162.

81 WA 30 II: 197.20-25.

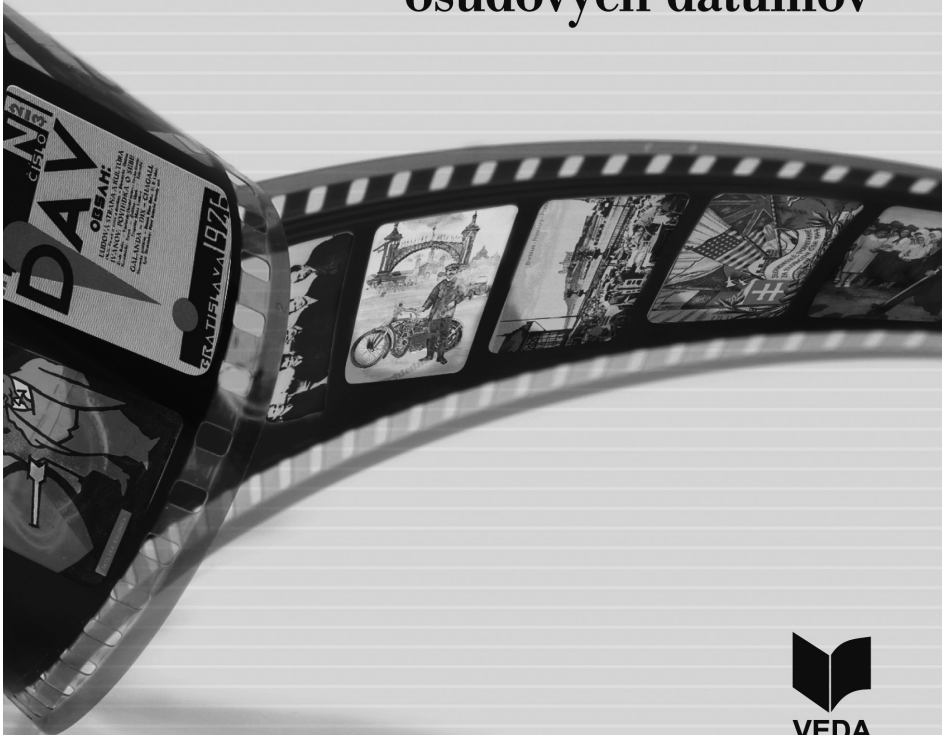
82 ROTTERDAMSKÝ, ref. 30, s. 54-56.

sionálna exkluzívnosť – primeraná tomuto obdobiu – sa preukazuje aj v kázni, keď Luther viackrát odmieta Židov, pápeža a falošných kresťanov. Označenie Turek je v kázni používané nielen v etnickom, ale aj v náboženskom zmysle. Základnú islamskú terminológiu Luther nevyužíva, nakoľko sa k latinskému prekladu *Koránu* dostal približne trinásť rokov (1542) po publikovaní *Armádnej kázne proti Turkovi*.

Mgr. Maroš Nicák, Dr. theol.
Evanjelická bohoslovecká fakulta Univerzita Komenského
Bartókova 8, 811 02 Bratislava
e-mail: maros.nicak@fevth.uniba.sk

HISTORIKA DEJINY

V česko-slovenskom storočí
osudových dátumov

VEDA

Jaroslava Rogul'ová • Vlasta Jaksicsová a kol.